

NEFT VA GAZ KOLLEKTORLARI VA ULARNING (G'OVAKLIK) XOSSASI

Usmonov Kuvonchbek Mannonovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

quvonch_uz2@mail.ru

Abdullayev Behruz Otabek o'g'li

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti talabasi

***Annotatsiya.** Neft va gaz insoniyat tomonidan qadimdan foydalanib kelinayotgan asosiy foydali qazilmalardan biri hisoblanadi. Neft va gaz nisbatan tejamkor yoqilg'i turi sifatida jahonning sanoati rivojlangan davlatlarining yoqilg'i-energetika balansida yetakchi o'rinni egalladi.*

***Abstract.** Oil and gas are one of the main minerals used by mankind since ancient times. Oil and gas, as a relatively economical type of fuel, took the leading place in the fuel and energy balance of industrialized countries of the world.*

***Kalit so'zlar:** Kollektorlar, terrigen, g'ovaklik, flyuid, qumlar, qumtoshlar, alevrolitlar, kapillyar, umumiy, ochiq va samarali.*

O'z bag'rida neft, gaz va suvni saqlay olish va ishga tushurilganda ularni bera olish qobiliyatiga ega bo'lgan tog' jinslari **kollektorlar** deb yuritiladi. Kollektorlarning asosiy qismi cho'kindi jinslardan tashkil topgan. Terrigen (qumlar, qumtoshlar, alevrolitlar va bir qancha gilli jinslar) va karbonat jinslar (ohaktoshlar, bo'r, dolomitlar) neft va gaz kollektorlari hisoblanadi [1, 2, 3].

Kollektor jinslar ikkita xususiyati bilan tavsiflanadi – **g'ovakligi** va **o'tkazuvchanligi**, ya'ni qatlam flyuidlari (neft, gaz va suv) harakatlanishi mumkin bo'lgan g'ovak, kovak, darzlik va bo'shliqlar tizimi bilan. Bo'shliqlarga ega bo'lgan

hamma tog' jinslari ham neft va gaz uchun o'tkazuvchan ya'ni kollektor bo'la olmaydi. Shuning uchun kollektor tog' jinslarining xossalari o'rganishda ularning faqatgina g'ovakligi emas balki, o'tkazuvchanligi ham aniqlanadi. Tog' jinslarining o'tkazuvchanligi bo'shliqlarning ko'ndalang (flyuidlarning harakati yo'nalishiga) o'lchamlariga bog'liq [1, 2].

G'ovaklik. Tog' jinslarining g'ovakligi deb, ularning zarralari orasidagi qattiq jinslar bilan to'lmagan bo'shliqlar va darzliklarga aytiladi.

O'lchamlariga qarab bo'shliqlar yoki g'ovakliklar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. O'ta kapillyar ($>0,5$ mm) – bunday g'ovaklarda suvning harakati gidravlika qonuniyatlariga bo'ysunadi. Ularda suv, neft va gaz gravitatsion kuchlar ta'sirida erkin joylashadi.

2. Kapillyar g'ovaklar (0,5-0,0002 mm) – bunday g'ovaklarda molekulyar bog'lanish kuchli bo'lganligi sababli suyuqliklarning harakati juda qiyin kechadi.

3. Subkapillyar g'ovaklar ($< 0,0002$ mm) - bunday bo'shliqlar gilli jinslarga xos bo'lib, suv, neft va gazni deyarli o'tkazmaydi.

Barcha kollektorlar bo'shliqlarining xarakteriga ko'ra uch turga bo'linadi: granulyar yoki donador (bo'lakli jinslardan iborat), darzli (har qanday tog' jinsi) va kovakli (karbonat jinslar) [1, 3].

G'ovaklikni katta–kichikligini ifodalash maqsadida tog' jinsining umumiy hajmidan qancha qismi g'ovaklardan iborat ekanligini ko'rsatuvchi g'ovaklik koeffitsiyentidan foydalaniladi.

Tog' jinsidagi hamma bo'shliqlar hajmining ($V_{bo'sh}$) tog' jinsining umumiy hajmiga ($V_{tog' jinsi}$) nisbati g'ovaklik koeffitsiyenti deyiladi:

$$m = \frac{V_{bo'sh}}{V_{tog' jinsi}} \quad (1)$$

bu yerda, m - g'ovaklik koeffitsiyenti; $V_{bo'sh}$ - jinsdagi bo'shliqlarning hajmi, sm^3 ; $V_{tog' jinsi}$ - tog' jinsi namunasining hajmi, sm^3 .

G'ovakliklar umumiy, ochiq va effektiv (samarali) turlari bilan farqlanadi. Umumiy (to'liq, absolyut) g'ovaklik – bu tog' jinsidagi barcha g'ovaklarning hajmidir.

Shunga muvofiq umumiy g'ovaklik koeffitsiyenti barcha g'ovaklar hajmining jins hajmiga nisbatidan iborat bo'lib foizlarda (%) ifodalanadi. Ochiq g'ovaklik – faqat bir-biriga bog'liq, o'zaro aloqador g'ovaklar hajmi. Bu ochiq g'ovaklik koeffitsiyenti bilan ifodalanadi – ochiq g'ovaklar hajmining namuna hajmiga nisbati.

Bundan tashqari neft va gaz geologiyasida samarali g'ovaklik tushunchasi ham bor. U ishga tushirilganda (uyumni) neft olish mumkin bo'lgan g'ovaklar mavjudligi bilan aniqlanadi. Neftli jinslarning samarali g'ovakligi deganda ma'lum harorat va bosim gradiyentida ular bo'ylab neft, gaz va suv harakatlanadigan g'ovaklar hajmining nisbati tushuniladi [3, 4].

G'ovaklar hosil bo'lishiga ko'ra birlamchi va ikkilamchi turlarga bo'linadi. Birlamchi g'ovaklar tog' jinslari hosil bo'layotganda yuzaga keladi. Ular bo'lakli jinslarning bir-biriga mustahkam birikmagan zarrachalar, oolitlar yoki karbonat jinslardagi organogen qoldiqlar orasidagi bo'shliqlar hamda turli jins hosil qiluvchi organizmlarning skelet qoldiqlaridagi bo'shliq va kameralarni o'zida namoyon qiladi.

Ikkilamchi g'ovaklar esa tog' jinslari qatlamlari tarkibidagi suvda oson eriydigan minerallarni yer osti suvlari bilan yuvilib ketishidan yuzaga keladi. Yer qobig'ining tektonik harakatlari natijasida qatlamlarda darzliklar hosil bo'ladi.

Darzliklar mexanik jipslashish yoki g'ovak muhitni ikkilamchi minerallar bilan to'lishi hisobiga ochiq va yopiq bo'lishi mumkin. Agar darzliklar atrofida jinslarning siljishi yuzaga kelmasa yoki ahamiyatsiz bo'lsa, unda bunday sistemalar darzlik deb yuritiladi. Tushilmalar va surilmalar darzliklarga kirmaydi.

Darzli g'ovaklik katta emas - 2-3% gacha yetadi. Darzli g'ovaklikni tavsiflashda yoriqlarning quyuqligi, zichligi va ochiqligi ajratiladi.

Yoriqlarning quyuqligi – bu yoriqlarning yo'nalishiga perpendikulyar yo'nalishda 1 m uzunlikka to'g'ri keladigan yoriqlar miqdori.

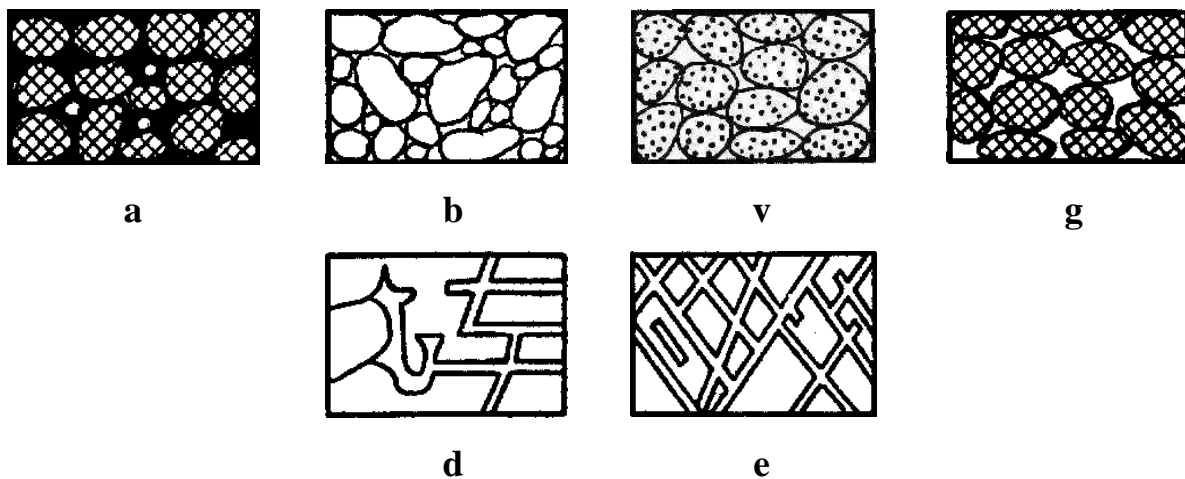
Yoriqlarning zichligi – bu maydon birligiga (1 m^2) to'g'ri keladigan jami yoriqlar quyuqligidir.

Yoriqlarning ochiqligi – bu yoriq devorlari orasidagi masofa. Odatda ochiqlik juda past bo'ladi, lekin millimetrlarga yetishi ham mumkin.

Kovaklar tog' jinslarining alohida qismlarini lokal erishi natijasida yuzaga keladigan bo'shliqlarni o'zida namoyon qiladi. Odatda kovaklar yoriqlar bilan yo'ldosh bo'ladi, chunki reaksiyalanish imkoniyatiga ega bo'lgan flyuidlarning harakati yoriqlar bo'ylab yuzaga keladi [1, 3].

Bo'lakli jinslarda g'ovak soha ko'pincha izometrik, aylana yoki ko'p burchakli shaklga ega bo'ladi. Yoriqlar odatda tirqish ko'rinishidagi shaklga, kovaklar esa noto'g'ri shaklga ega bo'ladi (1-rasm).

G'ovak muhitning o'lchamlari mikrometrning ulushidan o'nlab metrgacha yetishi mumkin. Qumtoshlar va alevrolitlarda g'ovaklar odatda 1 mm dan kichik o'lchamga ega bo'ladi, ular orasida o'ta kapillyar ($>0,1$ mm), kapillyar ($0,0002-0,1$ mm), subkapillyar ($<0,0002$ mm), ba'zan ultrakapillyar ($<0,0001$ mm yoki $0,1$ mkm) g'ovaklar ajratiladi.

1-rasm. Tog' jinslaridagi har xil turdagi bo'shliqlarning sxematik

ko'rinishi:

a – yaxshi saralangan yuqori g'ovakli jins; b – yomon saralangan past g'ovakli jins; v – yaxshi saralangan g'ovak jins; g – yaxshi saralangan g'ovakligi mineral moddalar to'planishi tufayli pasaygan jins; d – erish tufayli g'ovak bo'lgan jins; e – darzlik tufayli g'ovak bo'lgan jins.

Yoriqli g'ovaklar ochiqlik darajasiga ko'ra ajratiladi. Y.M.Smexov bo'yicha ochiqligi $0,1$ mm dan katta bo'lgan yoriqlar makroyoriqlarga, ochiqligi $0,1$ mm dan kichik bo'lgan yoriqlar esa mikroyoriqlarga kiradi [1, 2, 3].

B.K.Proshlyakov va V.G.Kuznetsov bo'yicha o'lchamlari 0,1-10 mm bo'lgan kovaklar mayda, o'lchamlari 10-100 mm bo'lgan kovaklar yirik, o'lchamlari 100 mm dan katta bo'lganda g'orsimon bo'shliqlarga kiradi.

Agar g'ovak muhit ikki yoki undan ko'p g'ovaklar turidan tashkil topgan bo'lsa murakkab yoki aralash deyiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yarboboyev T.N., Hayitov O.G'. "Neft va gaz uyumlarini izlash va qidirish metodlari". Darslik. Qarshi - 2018

2. Эргашев Й., Абдуллаев F.C., Қодиров M.Х., Халисматов И.Х. Нефть ва газ конлари геологияси. Дарслик. Тошкент. 2008.

3. Yarboboyev T.N. Neftgazli komplekslar: litologiya va tabiiy saqlagichlar. Darslik. Qarshi 2017.

4. Хайитов O.F., Бурлуцкая И.П., Зуфарова Ш.Х. Лабораторные исследования горных пород и флюидов. Т.: «ТашГТУ», 2005.